

"O'LIM" SO'ZINING EVFEMIZMLARI (MUHAMMAD YUSUFGA BAG'ISHLAB YOZILGAN "VIDO" SHE'RI TALQINIDA)

Aliqulova Dilafruz Oybek qizi

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti

Filologiya fakulteti 2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Pardayev Sirojiddin

ANNOTATSIYA

Maqolada o'zbek adabiyotining serqirra shoiri, o'tgan asrning choragida adabiyotimizning pokiza osmonida yo'lchi yulduzdek porlagan, o'zining sodda va samimiy so'zi, o'zigagina yarashadigan she'riyat bilan el nazariga tushgan, vatan kuychisi, istiqlol kuychisi buyuk shoir Muhammad Yusufga bag'ishlab yozilgan "Vido" she'rida o'lim so'zining evfemizmlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Muhammad Yusuf, "Vido" she'ri, evfemizm, o'lim, qazo qilmoq, rizq uzilmoq, ruzq-u saodatim, jon toraymoq, , ruh o'z ulfati jondan to'ymoq, jon pishmoq.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена великому поэту узбекской литературы, великому поэту Мухаммаду Юсуфу, сиявшему, как звезда на ясном небе нашей литературы в четверти прошлого века, пришедшему к вниманию народа своим простым и искренний голос, поэзия, подходящая только ему, великому поэту страны, певцу независимости Мухаммаду Юсуфу. В стихотворении говорится об эвфемизмах слова ученый.

Ключевые слова: Мухаммед Юсуф, стихотворение «Прощание», эвфемизм, смерть, обреченность, потеря пропитания, пропитания и счастья, сжимание души, душа истощена, душа истощена.

ANNOTATION

The article is dedicated to the great poet of Uzbek literature, the great poet Muhammad Yusuf, who shone like a star in the clear sky of our literature in the quarter of the last century, who came to the attention of the people with his simple and sincere voice, poetry suitable only for him, the great poet of the country, the singer of independence, Muhammad Yusuf. The poem talks about the euphemisms of the word scientist.

Key words: Muhammed Yusuf, "Farewell" poem, euphemism, death, doom, loss of sustenance, sustenance and happiness, soul shrinking, , the soul is exhausted, the soul is exhausted.

Tilimizning jonkuyar himoyachisi, xalq dardini baralla aytgan, yurt muhabbatini ta'riflagan she'rlari, qo'shiqlari bilan tanilgan, el mehriga sazavor bo'lgan betakror shoir Muhammad Yusufga bag'ishlab yozilgan "Vido" she'rida **o'lim** so'zining evfemik birliklaridan keng foydalanganligini ko'ramiz.

Evfemizm atamasi grek tilidan olingan bo'lib, ko'pchilik mualliflar fikriga ko'ra, noo'rin birlikning o'rinli birlikka almashinuvi sifatida qaraladi. A.A.Reformatskiy

“Evfemizmlar taqiqlangan (tabulangan) soʻzlar oʻrnida qoʻllanishiga ruxsat berilgan soʻzlar” deya taʼrif beradi.

"Лингвистический энциклопедический словарь" da esa "Evfemizm – bu soʻzlovchi nazarida qoʻpol, noqulay boʻlgan soʻz va ifodalar oʻrnida qoʻllangan, ularga maʼnodosh boʻlgan emotsional betaraf soʻz va ifodalar" deyiladi. A.Hojiyevning 2002-yilda qayta nashr qilingan "Lingvistik terminlar izohli lugʻati"da evfemizmgga quyidagicha izoh beriladi: "Evfemizm (grek. euphemismos; eu-yaxshi, phemi – gapiraman) narsa-hodisaning ancha yumshoq formasidagi ifodasi; qoʻpol beadab soʻz, ibora va tabu oʻrnida qoʻpol boʻlmagan, botmaydigan soʻz, iborani qoʻllash"¹

Evfemizm tilning nutqiy qatlamida sodir boʻladigan jarayon - qayta nomlash bilan bogʻliq hodisa boʻlib, toʻla maʼnoda uslubiy maʼnodoshlik qatorini tashkil etish bilan xarakterlanadi. Evfemizmning "dabdabali" (tantanavor), "hurmat-ehtiroimli", "koʻtarinki" maʼno ottenkalari bilan badiiy, ilmiy, soʻzlashuv uslubida qoʻllanilishi tilning keng imkoniyatlaridan dalolat beradi².

Biz ushbu maqolamizda Muhammad Yusufga bagʻishlab yozilgan "Vido" sheʼrida "oʻlim" soʻzining evfemik birliklarini mohirona qoʻllaganligini koʻrib chiqamiz. Oʻzbek tilida oʻlim bilan bogʻliq evfemik vositalarining 300 ga yaqin varianti topilganligi ahamiyatli³. Bu esa ularning turli vaziyat, matn va zamonda qoʻllanilishiga xoslangan turidan foydalana olish imkonini beradi.

Oʻlim – bu tirik organizm hayot faoliyatining butunlay toʻxtashi, tugashi “qazo, Oʻlimga davo yoʻq. Bu ot qadimgi turkiy tildan “hayotidan mahrum boʻl” maʼnosini anglatgan oʻl – feʼlidan -(u)m qoʻshimchasi bilan yasalgan oʻzbek tilida oʻ unlisining yumshoqlik belgisi yoʻqolgan, ikkinchi boʻgʻindagi u unlisi I unlisiga almashgan: oʻl + um = oʻlum > oʻlim⁴. Oʻlim bilan bogʻliq evfemalar mazmuniga koʻra diniy va dunyoviy evfemalarga ajralgan. Tilshunos A. Omonturdiyev " diniy va dunyoviy evfemalar koʻproq jonning mavjudligi, tanadan chiqib ketishi, u dunyoga -xudo huzuriga borishi, jannat yoki doʻzaxdan joy olishi kabi tushunchalar asosida paydo boʻlgan"ligini taʼkidlaydi. Shu kabi jon bermoq, ajalga omon bermoq, mangulik uyquga ketmoq kabi dindorlar nutqiga xos evfemik maʼnoli birliklar qatoridan oʻrin oladi⁵. Shu oʻrinda Oʻzbekiston xalq shoiri Muhammad Yusufga bagʻishlab shogirdi tomonidan yozilgan "Vido" sheʼrida “oʻlim” soʻzining turli xil evfemik birliklarini ham koʻrishimiz mumkin. Misol uchun:

Rizqim uzilganga oʻxshaydi, chogʻi,
Izlama, hech qanday tashhisu, malham.
Tobora avjlanar dardning oʻchogʻi,
Yetolmasam kerak Toshkentga ham.

Bu oʻrinda shoir shunchaki “oʻlimim yaqin” deya sheʼrni boshlaganda ham boʻlard, lekin shoir oddiylikdan, dagʻallikdan qochish maqsadida **risqim uzilganga**

¹ X. Qodirova " Oʻzbek tilida evfemizm va disfemizm" Toshkent -2022. 5- bet.

² X. Qodirova " Oʻzbek tilida evfemizm va disfemizm" Toshkent -2022.17-bet.

³ .Omonturdiyev A."Bir soʻz lugʻati".- Termiz : Jayxun, 1996.-B. 45.

⁴ Shavkat Rahmatullayev " Oʻzbek tilining etimologik lugʻati" - Toshkent 2000. 1-jild.

⁵ X. Qodirova " Oʻzbek tilida evfemizm va disfemizm" Toshkent -2022).18-bet.

o'xshaydi iborasini qo'llash orqali she'rda ta'sirchanlikni yanada oshirgan. Shoir bu she'ridan so'zlarning eng saralarini to'plab mahorat ila qo'llaganki, bunga tan bermasdan boshqa choramiz yo'q. Negaki, salbiy ma'noni bildiruvchi, inson eshitganda qandaydir vahimaga tushadigan **o'lmoq** so'zini boshqa bir salbiy emotsiya bermaydigan so'zlar orqali ifodalaydi. O'quvchi she'rni o'qiyotganda qo'rquv, vahima bilan emas balki, so'zlarning o'ynoqiliginini ko'rib she'rga bo'lgan qiziqishi yanada ortadi.

To'xta, aytib qolay, **jon pishmasidan**,
Hammasi joyida:seyf, stol, polos...
Faqat yozuvchilar uyushmasidan,
Bir varaq ariza qarzim bor, xolos.

Ko'rdingizmi, shoir qanchalar so'z qo'llashga mahoratli ekanligini o'lim so'zining o'rniga **jon pishmoq** iborasini qo'llash orqali salbiy ma'noga ega bo'lgan so'zni ozgina bo'lsada yumshatishga harakat qilgan. Yana bir narsa e'tiborimni tortdiki, shoirlar juda ko'plab kitoblar o'qiganligi uchunmi so'zlarni qayerda va qay tartibda qo'llashni juda yaxshi bilishadi. Nima uchun shoir aynan "jon pishmoq" iborasini qo'llagan bir o'ylab ko'raylikchi. Dehqon biron bir yerni ag'darib unga tarvuz yoki qovun ekdi, uni unib chiqunicha va palak yozib pishib yetulgunicha asrab avaylab parvarish qiladi, pishib yetilgandan so'ng esa uni uzib oladi. She'rda ham shoir Alloh tomonidan berilgan bu umr tugab bitayotganligini, endi bu omonatni egasiga topshirish kerakligi, undan avval esa gaplarini aytib qolishi kerakligini ta'kidlagan desak adashmagan bo'lmaiz.

Og'zim quriyapti, suv ber, bir qultum,
"Ruh o'zin ulfati jondan toymoqda".
Oh, ota bo'lib men, nima ham ko'rdim,
Yuragim kuymoqda, ichim kuymoqda.

Bu o'rinda shoir **o'lim** so'zining o'rnida **ruh o'zin ulfati jondan toymoqda** evfemik birligini qo'llash orqali she'rda dag'allikdan, g'alizlikdan qochishga harakat qilgan. Insonning joni uzilishini tasavvur qilishning o'zi odamni vahimaga soladi. Shoir shuning uchun o'lyapman azoblanib, qiynalib ketyapman deyish o'rniga **ruh o'zin ulfati jondan toymoqda** iborasini qo'llab she'rdagi salbiylikni kamaytirgan. Bu o'rinda yana shu narsani aytib o'tishimiz keraki, ruh o'zin ulfati jondan toymoqda bu iborada ruh jondan chiqib ketayotganligini ya'ni o'z ulfatidan, jondan kechmoqdaligini bir tassavvur qilib ko'ring. Shoir nega aynan bu iborani qo'llagan chunki inson o'lim yoqasida turganda butun hayoti, qilgan ishlari, bu hayotdan nimalarga ulgurdi, nimalarga ulgurmadi hammasi bir-bir ko'z oldidan o'tadi. Shu onda barcha voqealarni eslaydi aynan ruh jondan chiqayotganda.

Soat nechchi bo'ldi, qosh qoraydimi,
Jonga tegdi dersan, shu shoiri ham.
"Menga havo yetmas...", **jon toraydimi**,

Buncha hayalladi, Azroili ham.

Jon toraymoq iborasi ustida ozgina fikr yuritsak jon qanday torayadi, uni torayishini qanday bilamiz. Ushbu o'rinda insonning qiynalayotganligi unga havo yetmayotganligi nafasi qisayotganligini ko'z oldimizga keltiramiz. U o'limga rozi tezroq bu azoblardan qutilishni istaydi.

Ana kelayotir, ajal pishqirib,
Uzmoq bo'lar **rizqu-saodatimni**.
Qaysi bir so'zimda olar... ishqilib,
Aytishga ulguray Shahodatimni.

Ajal so'zini eshitgan zahotimiz birdaniga vahima bosadi. Shoir birinchi satrida ajal so'zini qo'llayapti, agar ikkinchi satrida ham **uzmoq bo'lar jonimni** so'zini qo'llaganida ko'z o'ngimizda ajal pishqirib kelayotganligi va jonni uzib olayotganligini tasavvur qilamiz. Shuning uchun shoir o'quvchini cho'chitib yubormaslik uchun **risqu-saodatimni** so'zini qo'llashni avzal ko'rgan. Ko'rib o'tganimizdek shoir she'rda o'lim so'zining evfemik birliklarini ajoyib tarzida qo'llagan.

Yuqorida biz o'lim bilan bog'liq evfemalarni mazmuniga ko'ra ikkiga ajratgandik. **Diniy va dunyoviy** evfemalar. Muhammad Yusufga bag'ishlab yozilgan "Vido" she'rda ko'rib chiqqan **o'lim** so'zining " rizq uzilmoq", "jon pishmoq", "ruh o'zin ulfati jondan toymoq", "jon toraymoq", "rizqu-saodat" evfemalarini diniy evfemalar sifatida o'rin oladi desak adashmagan bo'lamiz. Davr o'tishi bilan bir guruh evfemalarning dunyoviy lashgani xususida ham tilshunos A. Omonturdiyev o'z fikrini bayon etgan. Ayni guruhga **so'ngi soati yetmoq, qazo qilmoq** kabi evfemik ma'noli birliklar misol bo'la oladi.

N.M.Patapovning fikricha, salbiy emotsiyani yumshatish uchun qo'llanilayotgan evfemizm denotat bilan aloqani uzsa, u evfemizm emas balki haqiqatni buzishga urinishdir. Demak, o'lim so'zini yumshatish uchun qo'llanilayotgan evfemalar denotant bilan aloqani uzmasligi kerak ekan⁶. Muhammad Yusufga bag'ishlab yozilgan yuqoridagi she'rda ko'rib chiqqan o'lim so'zining evfemalari o'z denotati bilan aloqani uzmagani holda qo'llanilgan.

Mana Muhammad Yusufga bag'ishlab shogirdi tomonidan yozilgan "Vido" she'rda o'lim so'zining turli xil evfemik birliklarini ko'rib chiqdik. Shoirning bu she'rini o'qib ko'zga yosh olmaslikning iloji yo'q, albatta. Yana shu narsani ta'kidlab o'tishimiz joizki, ushbu she'r muallifi bilan suhbatda bo'lganimizda u kishi aytilarki, Muhammad Yusuf bilan ikki yil davomida birga bo'lishgan. Muhammad Yusuf vafot etganlarida uning janozasiga ulgurolmay qolganligini alam bilan esladi. Shuning uchun bo'lsa kerak ushbu "Vido" she'rini yozganligini aytdi. Bir qarashda she'r Muhammad Yusuf tilida yozilgandek go'yo. Satrlar, mazmunlar, so'zlar, qofiyalar, so'z qo'llash mahorati barchasi bizga serqirra shoirimiz Muhammad Yusufni eslatadi. Shoir ushbu she'rning oxirgi satrida **o'lim** so'ziga ajoyib o'xshatma qilgan:

⁶ X. Qodirova " O'zbek tilida evfemizm va disfemizm" Toshkent -2022. 18-bet.

O‘LIM NIMA, BU HAM BITTA SAYR, ONA, O‘G‘LING QARO YERGA KETDI XAYR, ONA.

Satrning go‘zalligini qarang “o‘lim nima, bu ham bitta sayr, ona” bejizga farzandim orqamda qolsin tepkilab-tepkilab o‘zi ko‘msin deyishmas ekan. Hech bir onaga farzand dog‘ini ko‘rsatmasin, hech bir onadan oldin farzandi o‘lmasin ekan. Shoir o‘limni bitta sayr deyish orqali ozgina bo‘lsada Muhammad Yusufning onasiga tasalli bergandek bo‘lgan. Shoir hech qachon o‘lmaydi, u bizning qalbimizda, yurak qo‘rimizda, yozgan barcha she‘rlarining satrlarida yashaydi.

Demak, biz ushbu maqolada o‘lim so‘zining turli xil ya‘ni "risq uzilmoq", "jon pishmoq", "ruh o‘zin ulfati jondan toymoq", "jon toraymoq", "risqu-saodat" degan evfemik birliklarini ko‘rib chiqdik.

Adabiyotlar:

1. M. Yusufga bag‘ishlab yozilgan " Vido" she‘ri.
2. X.Qodirova "O‘zbek tilida evfimizm va desfimizm". -T.:2022;
3. Hojiyev A. "Tilshunoslik terminlarning izohli lug‘ati". — T.:2002;
4. Omonturdiyev A. "O‘zbek nutqining evfemik asoslari". -Termiz:2000.
5. Shavkat Rahmatullayev "O‘zbek tilining etimologik lug‘ati". - Toshkent 2000. 1-jild.